

Ayşən Şirnova
Azərbaycan Dillər Universiteti
doktorant
aysen.sirinova@list.ru

SUBYEKT VƏ SUBYEKT ZONASININ İNKARLIĞI

Açar sözlər: *inkarlıq kontrastiv kontekstdə, subyekt inkarlığı, struktur, grammatik vasitələr, subyekt zonası*

Keywords: *negation in contrastive context, subject negation, structure, grammatical devices, subject zone*

Elmi ədəbiyyatlarda bir qayda olaraq göstərilir ki, hər cümlənin predikatı inkar olunursa belə, inkarlıq ümumi inkarlıq, hər hansı bir digər üzv, o cümlədən cümlənin baş üzvlərindən biri – mübtəda inkar olunursa, xüsusi inkarlıq ifadə olunur. Adından göründüyü kimi biz bu tezisdə subyekt və onun təsir sahəsinə aid olan, başqa sözlə subyektin təsir mikrosahəsinin inkarlığını şərtləndirən ifadə vasitələrinin ierarxiyasının müəyyənləşdirilməsini nəzərdə tutmuşuq. Təbii olaraq bu məsələləri müqayisə olunan dillərin faktik materialları əsasında araşdırmamızı aparacağıq. İlk növbədə, həmin mətn parçalarında subyekt və onun mikrosahəsinə, yəni onu təyin edən sahəni müəyyənləşdirib sonra rematik inkarlığın bir tərəfdən strukturunu, digər tərəfdən isə funksional-semantik cəhətini üzə çıxarmağa çalışacağıq. Əlbəttə, burada kontrastiv kontekstin rolu, həmçinin, intonasiya, vurğu, pauza kimi faktorların qarşılıqlı əlaqə və təsir vəziyyətlərinin təhlilinə xüsusi önəm verilməsi nəzərdə tutulur, ona görə ki, hər hansı bir mətnə, cümlədə bunlar nəzərə alınmazsa, funksional-semantik rematik inkarlıq sahəsinin mikrosahələr strukturun-

dan bəhs etmək əbəs olar; çünki bunların hamısının qarşılıqlı əlaqəsi olmasa nə mətn yarana bilər, nə kommunikasiya yaranar, nə də ötürülən informasiya qəbul edənlər tərəfindən anlaşılmaz.

Ümumi və xüsusi inkarlıqdan bəhs edərkən V.N.Bondarenko yazır: “1) *Brat ne khodil vchera v biblioteku*; 2) *Ne brat khodil vchera v biblioteku*; 3) *Brat khodil ne vchera v biblioteku*; 4) *Brat khodil vchera ne v biblioteku*” (Bondarenko, 1983: 141).

Biz bu nümunələri təsadüfi olaraq gətirmədik. Həmin strukturda olan semantikanı müqayisə etdiyimiz dillərdə ifadə etməyimiz yerinə düşər. İlk növbədə onu vurğulamaq istərdik ki, həm ingilis, həm də Azərbaycan dillərində orada işlədilən məzmunu bir-birindən xeyli fərqli strukturda vermək mümkündür. Orada verilmiş birinci cümlədəki məzmunu – *Brother did not go to the library yesterday*. - *Qardaş kitabxanaya dünən getmədi*. Görünən odur ki, hər bir dilin strukturundan asılı olaraq söz sırası fərqlidir və eyni zamanda, hər üç dildə inkarlıq predikatla müəyyənləşir.

İkinci cümləni ingilis dilində “*Not brother went to the library yesterday*” kimi vermək olar, yəni qardaş deyil, kimsə gedib, yəni hərəkət ifadə edən subyekt artıq qardaş deyil, kimsə başqa bir (əgər varsa). Azərbaycan dilində qardaşım deyil, dünən kitabxanaya gedən, burda da yenə hərəkəti icra edən subyektin qardaş olmaması anlamı başa düşülür.

Üçüncü cümləni nəzərdən keçirdikdə ingilis dilində: “*Brother yesterday didn't go to the library*”. - *Qardaş dünən getmədi kitabxanaya*. Burada aksent hər iki dildə “dünən” sözü üzərinə düşür, yəni zaman zərfliyi inkar olunur və məzmun belə alınır ki, məhz qardaş başqa vaxt deyil, “dünən” kitabxanaya getməyib.

Dördüncü cümlədə isə ingilis dilində *“Brother yesterday went not to the library”*. - *Qardaş dünən kitabxanaya deyil, “harasa” getdi*. Göründüyü kimi həmin rus dilində dörd variantda işlədilən və hər birində təxminən eyni məzmun ifadə edən, lakin hər bir cümlədə fərqli aksent ifadə edən predikat inkarda olmaqla birində “qardaş”ın hərəkəti icra etmədiyi (getmədiyi), ikinci də “qardaş”ın deyil, təxmini kiminsə hərəkət icra etdiyi, üçüncüdə “dünən” sözünün yəni hərəkətin ən azı dünən baş vermədiyi, dördüncü cümlədə isə “qardaş”ın “kitabxanaya” getmədiyi, harasa başqa məkana getməsi ehtimal olunur və belə cümlələrə məhz xüsusi inkar cümlələr deyilir.

V.N.Bondarenko yazır ki, “dünyanın müxtəlif dillərində inkar əvəzlilikləri və zərfləri mövcud olmama mənasını nisbi əvəzlilik və zərflərin kök morfemində ifadə etməsini göstərir. Belə ki, rus dilində *“nikto”* - *heç kəs, hər hansı bir kəsin olmamasını*, *“nichei”* - *heç kəsə mənsub olmayan*, *“nekogo”* məsdərlə ifadə olunan subyekt hərəkətinin yoxluğu, *“nechego”* hərəkət obyektinin olmaması və s. ifadə etmək iqtidarındadır (Bondarenko, 1983: 90).

Qeyd etməliyik ki, müqayisə etdiyimiz dillərdə də həmin məsələ olduğu kimidir. Hər iki müqayisə edilən dillərdə *nobody* – *heç kəs* (hərəkəti icra edən və yaxud obyekt), *no one* – *heç kim*, *nothing* – *heç nə*, *heç bir şey* (hadisə, əşya, təzahür), *never* – *heç zaman*, *heç vaxt*, *heç vaxtlə*, *nowhere* – *heç bir yerdə* və s. bu kimi sözlər inkarlılığı həm ümumi, həm də xüsusi halda kontekstdən asılı olaraq konkret halda mətnin məzmununa uyğun olaraq, həmçinin məntiqi olaraq və pragmatik olaraq çatışmazlığını göstərməklə yanaşı işlədildiyi kontekstdə asılı olaraq fərqli semantik çalarlıq ifadə etmək qabiliyyətindədir.

Ədəbiyyat

1. Bondarenko, V.N. (1983). Otritsanie kak logiko-grammaticheskaya kategoriya / A.V.Bondarko. – Moskva: Nauka, 212 s.